

De Oirschotse kapittelstatuten tot 1500

(door: J.P.J. Lijten)

I. De historische context van het Oirschotse kapittel

De dorpen Oirschot, Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode vertonen veel overeenkomst. Het zijn duidelijk oude agrarische centrumdorpen, gelegen op de grens van hogere akkergronden en lagere weidegebieden in het centrum van de Meierij van 's-Hertogenbosch. De regio van deze drie dorpen en hun naaste omgeving wordt wel eens - foutief - "de Meierij" genoemd. Door oudere mensen werd zij soms aangeduid als "de streek", waarmee men bedoelde: het centrale gedeelte van de Meierij, wat wel correct was. De oorspronkelijke jurisdictiegebieden van deze dorpen grensden aan elkaar en lagen toch in drie verschillende kwartieren van de Meierij.

Evenals tussen de dorpen is er tussen de kapittels een grote mate van overeenkomst. Op grond daarvan heeft men aangenomen, dat ze in dezelfde tijd en op dezelfde wijze ontstaan zijn. 4) Voor Sint-Oedenrode zijn er vrij duidelijke aanwijzingen, dat het kapittel ontstaan is uit een klerkencollege, 5) wat men voor de twee andere daarom ook kan aannemen. Overigens zijn in theorie alle seculiere kapittels afkomstig van deze uit de merovingische of karolingische tijden daterende klerkencolleges, hoewel die afkomst voor de niet-kathedrale kapittels historisch meestal niet navijnsbaar is en er in de praktijk vele kapittels gesticht zijn door kerkelijke of wereldlijke vorsten, maar dan vooral in de veertiende of vijftiende eeuw. 6) De drie hier bedoelde kapittels bestonden in feite als kapittel rond 1200. 7) De gegevens van de tijd vóór 1300 zijn echter zo schaars, dat het moeilijk is, om een exact beeld te krijgen van de situatie. Wij moeten ons noodzakelijk beperken tot een paar concrete punten, die enigszins aan de oppervlakte komen: de kerk en het dekenaat.

De kerk

Sint-Oedenrode

De oudste gegevens aangaande een kerk vinden we in Sint-Oedenrode. Er wordt over gesproken in het Vita sanctae Odae virginis. 8) Daar wordt vermeld, dat na de dood van de H. Oda (ca. 726) boven haar graf een houten kapelletje werd gebouwd. Nadat dit houten kapelletje versleten was, werd het vervangen door een groter, stenen "monasterium", waarin door clerici dagelijks de getijden zouden worden gezongen. 9)

Het woord 'monasterium' wordt door Frenken m.i. nogal gechargeerd. Als men de tekst onbevooroordeeld leest, kan men er alleen uit concluderen tot het oprichten van een stenen kerkgebouw en niet tot iets, wat op een klooster lijkt. 10) De bouw van deze stenen kerk, speciaal bestemd voor het koorgebed, wordt algemeen gesteld op kort na 800. Vanaf die tijd had Sint-Oedenrode naast de parochiekerk in Eerschot, waar nu de 'knoptoren' staat, een kerk voor het zingen van de liturgische getijden door een college van clerici, welke later kapittelkerk zou worden. Deze kerk stond in Rode, dat later de naam zou worden van het dorp, op de plaats van de tegenwoordige Sint-Martinus-kerk.

Hilvarenbeek

Uit de drie berichten over de kerkstichtingen te Beek en Rode, waaruit Frenken op ingenieuze wijze de oorspronkelijke tekst gereconstrueerd heeft, moeten we wel concluderen, dat Hilsuindis, echtgenote van Ansfried, graaf van Hoey en Strijen en later bisschop van Utrecht, tegen het jaar 1000 in Hilvarenbeek een nieuwe stenen kerk (mede) heeft doen bouwen. 11) Vermoedelijk heeft zij ook medegewerkt aan de bouw van een nieuwe stenen kerk in Sint-Oedenrode. Daar was dit duidelijk ter vervanging van een eerdere stenen kerk van ca. 800. Het ligt in de lijn, dat ook in Hilvarenbeek voordien een stenen kerk gestaan heeft. Wat Hilvarenbeek betreft, is er echter geen enkele aanwijzing voor het naast elkaar bestaan van een parochiekerk en een kerk voor het zingen van de getijden. Wij kunnen er daarom van uitgaan, dat in Hilvarenbeek de parochiekerk en de kerk-voor-hetzingen-van-de-getijden, later kapittelkerk, identiek geweest zijn en dat deze kerk vanaf ca. 800 op (ongeveer) dezelfde plaats gestaan heeft.

Oirschot

Wat betreft de bouw van de kerken van Sint-Oedenrode en Hilvarenbeek vóór 1200, hebben we althans enige schriftelijke bronnen. Voor de kerkbouw in Oirschot ontbreken contemporaine schriftelijke bronnen ten enenmale. Daartegenover staat een stenen getuigenis, de thans nog bestaande Mariakerk op het Vrijthof, gebouwd ca. 1100 en nu in gebruik bij de plaatselijke hervormde gemeente. Dit is dus een van de oudste in Nederland bestaande kerkgebouwen. Bij de ingrijpende restauratie van deze kerk in de zestiger jaren werd zij bezocht door professor ter Kuyle, die van mening was, dat de eerste aanzet van dit kerkgebouw veel ouder was dan 1100. De urgentie van het restauratiewerk verhinderde echter een diepgaand onderzoek van de fundering. 12)

Naast dit stenen getuigenis is er wel een verklaring uit later tijd.

In 1633 verscheen hoogschout Bergaigne met een compagnie soldaten in Oirschot, om daar een predikant te installeren. Op het Vrijthof gekomen vroeg hij aan enkele inwoners, welke de oudste parochiekerk was. Men wees hem de Mariakerk. Secretaris Gerard Goossens werd erbij geroepen, om deze verklaring te verifiëren. Hij bevestigde het gegeven antwoord en verklaarde, "dat men by traditie hadde, dat deselve kercke onse voirouders getimmert hadden, terwylen sy noch heydens waren". 13) Het gebouw is natuurlijk materieel niet meer hetzelfde, maar de traditie houdt duidelijk in, dat de Oirschotse parochiekerk steeds op dezelfde plaats heeft gestaan.

In parallel met Sint-Oedenrode en Hilvarenbeek is het niet vermetel, aan te nemen, dat in Oirschot ca. 800 de Mariakerk in steen is opgetrokken en dat deze kerk naast parochiekerk ook kerk was voor het zingen der kerkelijke getijden. Dat de thans nog bestaande Mariakerk parochiekerk en kapittelkerk geweest is, is historisch nawijsbaar. Vicarius Judocus Houbraken noemt de Mariakerk uitdrukkelijk als vroegere zetelkerk van het kapittel in zijn verslag over de toestand van het Bossche vicariaat in 1661. 14) Het blijkt ook uit een authentiek afschrift van een gerechtelijke uitspraak van de bisschop van Luik vermoedelijk uit het jaar 1277. 15) Een schijnbaar hieraan tegengestelde verklaring door het kapittel bij de visitatie door bisschop Zoes in 1618 16) zal ter sprake komen bij de bouw van de Sint-Petrus-kapittelkerk. Er is immers in Oirschot vóór 1300 een aparte kapittelkerk gebouwd naast de reeds lang bestaande Mariakerk. Het is echter nodig zo exact mogelijk te bepalen, wanneer deze kerk gebouwd werd.

De bouw van de Oirschotse Sint-Petrus-kerk

De thans bestaande gotische Sint-Petrus-kerk van Oirschot met haar majestueuze toren is gebouwd in de jaren 1463 - 1510. Zij is gebouwd ter vervanging van een eerdere Sint-Petrus-kerk, die op dezelfde plaats stond en in 1462 was afgebrand. Van deze eerste Sint-Petrus-kerk is geen enkele tekening overgeleverd, noch is er enige documentatie bewaard over haar bouw. Met de brand ging niet alleen de kerk verloren maar ook het overgrote deel van het Oirschotse archief. Toch is het zaak de tijd van deze bouw accuraat te bepalen, omdat het bouwen van de eerste kapittelkerk een gebeurtenis van eminent belang was voor het Oirschotse kapittel.

De verklaring van het kapittel zelf in deze is natuurlijk zeer belangrijk. De enig bekende verklaring van het kapittel dateert van 1618. Bij de visitatie door bisschop Zoes verklaarden de kanunniken, dat hun Sint-Petrus-kerk en kapittel gesticht waren door de hertog van Brabant en ridder Daniel van Oirschot. 16) Het is vermoedelijk op basis van deze tekst, dat Schutjes meent, dat het Oirschotse kapittel gesticht is in of na 1268 door de genoemde personen, 17) welke conclusie onjuist is, daar het kapittel kort na 1200 bestond. Frenken heeft daarom geconcludeerd tot het bestaan van een ridder Daniel van Oirschot rond 1200, 16) welke conclusie door Klaversma reeds is bestreden, omdat er rond 1200 voor een ridder Daniel van Oirschot geen plaats is. 18) Het probleem wordt veroorzaakt doordat men het woord 'stichting' te exact neemt. Men kan zich voorstellen, dat een kapittel, dat eerst zetelde in een (te) kleine parochiekerk en dan de beschikking krijgt over een ruime kapittelkerk, deze overgang na eeuwen gaat zien als een 'stichting'. Men kan moeilijk anders dan de mening van Klaversma bijvallen: als er sprake was van een stichter, zou deze ongetwijfeld in het jaargetijdenboek zijn vermeld. 18)

Aan de hand van een nauwkeurige bestudering van de enkele beschikbare gegevens willen wij de tijd van de bouw der eerste Sint-Petrus-kapittelkerk zo exact mogelijk benaderen.

De titulatuur van het kapittel

Er zijn slechts weinig oorkonden bewaard, die vóór 1300 van het Oirschotse kapittel zijn uitgegaan, maar daarin constateren we een opvallend verschil in de betiteling, die het kapittel zichzelf geeft in de oorkonden van 1240 'capitulum beati Petri in Orscot' en 1262 'canonici beati Petri in Orscot' enerzijds en de betiteling in de oorkonden van 1282 'canonici ecclesie beati Petri in Orscot' en - na de oprichting van het dekenaat - in 1293 'decanus et capitulum ecclesie beati Petri in Orscot'. 19) Wij menen hieruit te mogen concluderen, dat er in 1262 geen Sint-Petrus-kerk bestaat, maar dat het kapittel, dat Sint Petrus wel als patroon heeft, nog zetelt in de Mariakerk, terwijl in 1282 de Sint-Petrus-kerk zetel is van het kapittel. Met andere woorden: de Sint-Petrus-kapittelkerk is gebouwd tussen 1262 en 1282.

De bisschoppelijke uitspraak van 1277

In deze uitspraak zijn twee elementen te onderscheiden. Op de eerste plaats wordt aangegeven, tussen welke partijen het proces gevoerd werd en waarover het ging. In het tweede gedeelte wordt de beslissing van de bisschop uitgesproken.

Het proces heeft reeds lang (dudum) gelopen tussen de pastoor van de Mariakerk enerzijds en het kapittel van die kerk anderzijds. Hieruit blijkt, dat bij het begin van het proces het kapittel zijn zetel had in de Mariakerk.

Het onderwerp van het proces zijn de novale tienden, waarvan de pastoor beweert, dat ze aan hem q.q. toekomen, en het kapittel, dat ze tot de probenden behoren, dus tot de kapittelinkomsten.

De uitspraak van de bisschop is: ze komen evenals de andere tienden toe aan de parochiekerk 20) en dus niet aan de pastoor en niet aan ... hier zouden we verwachten: het kapittel, maar in plaats daarvan verschijnt als een deus ex machina: de hertog. Voor een verklaring is het beter eerst de totale uitspraak van de bisschop te bezien, want er volgt nog een uitzonderingsbepaling. De uitspraak geldt voor alle gronden "behalve die gronden, die vanouds vrij zijn (van tienden) en cijns moeten betalen aan Sint Petrus".

Het lijkt raadselachtig, maar wordt helder in de volgende veronderstelling. Toen het kapittel plannen beraamde voor de bouw van een eigen kapittelkerk, riep het de hulp in van de hertog, die daar wel iets voor voelde, op voorwaarde, dat hij patroon werd van het kapittel. Er moest echter ook een bijdrage komen van de parochianen en het kapittel besloot daarom de gronden, die tot dan toe vrij waren van tienden, deze verplichting op te leggen ten bate van de te bouwen kapittelkerk. De pastoor kwam hiertegen in verzet, wat leidde tot een langdurig proces voor de kerkelijke rechtbank.

Het kapittel, zich sterk voelend door de steun van de hertog, zette door, bouwde de Sint-Petrus-kerk en legde de tiendeverplichting op. Als patroon werd de hertog partij voor het kapittel in het proces. De bisschoppelijke uitspraak stelde het kapittel principieel in het ongelijk, maar accepteerde wel - zoals in dergelijke uitspraken meermalen gebeurde - de feitelijke situatie. De betalingsverplichting werd geaccepteerd maar niet als een tiendeverplichting - dat zou in strijd zijn met de principe-uitspraak - doch als een cijnsverplichting aan de kapittelkerk.

Op deze gronden lijkt het verantwoord aan te nemen, dat de bouw van de eerste Oirschotse Sint-Petrus-kapittelkerk rond 1268 begonnen is en vóór 1277 voltooid was.

De oprichting van het dekenaat

Hilvarenbeek

Het kapittel van Hilvarenbeek blijkt in 1157 naast een grootproost en een proost een deken te hebben. 21) Het oudst vermelde optreden van de drie patroons van het Beekse kapittel vinden we in 1246. 22) Dit patronaatsrecht herleidt Frenken tot Ansfried en HilsuIndis (ca. 1000). 23)

Sint-Oedenrode

Het dekenaat van het Rooyse kapittel werd opgericht bij oorkonde van hertog Hendrik III in 1246. 24) Tegelijk met het dekenaat richtte hertog Hendrik de scholasterij op. Frenken merkt reeds op, dat de oprichting van een scholasterij niet inhoudt, dat er voor die tijd geen kapittelschool was in Sint-Oedenrode. 25) Het vermoeden rijst, dat er een zeer bepaalde bedoeling zat achter dit ingrijpen van de hertog. Deze bedoeling wordt in de oorkonde door de hertog uitdrukkelijk uitgesproken als: orde op zaken stellen zowel voor de school als voor het kapittel. Maar ook een hertog dient niet zomaar als getuige in

eigen zaak geaccepteerd te worden. 26) Het vervolg van de zaak getuigt echter voor hem. In de oprichtingsakte had de hertog de uitvoering ervan toevertrouwd aan Willem van Eik, prior der Predikheren te Antwerpen, die van de bisschop van Luik opdracht had gekregen het Rooyse kapittel te visiteren, hetgeen gezien de woorden van de bisschop hard nodig was. 27) De hertog had reeds verzet voorzien en de wederspanningen met straffen bedreigd. Dit verzet kwam inderdaad. Het kapittel wendde zich tot de bisschop met het verzoek, de maatregelen van visitator Willem van Eik te herroepen, waarop deze aan de aartsdiaken van Kempenland opdracht gaf, om zich ter plaatse in aanwezigheid van de visitator en de kanunniken op de hoogte te stellen van de juistheid der genomen maatregelen en in naam van de bisschop naar bevinden te beslissen. 27)

De beslissing van de aartsdiaken zal neergekomen zijn op goedkeuring van de maatregelen van de visitator. D.d. 1253.04.13 keurde de bisschop althans de oprichting van het dekenaat en de scholasterij goed op de voorwaarden, die in de hertogelijke oorkonde genoemd waren. 28)

De gang van zaken wat betreft het dekenaat zou aldus zijn. De kanunniken zouden een deken kiezen, die welomschreven autoriteit kreeg over het kapittel. Zij zouden deze presenteren aan de hertog, die hem, als hij geschikt was, zou voordragen aan de bisschop ter benoeming tot pastoor van de parochiekerk in Eerschot. De hertog had het patronaatsrecht van deze parochiekerk, dat hij nu praktisch afstond aan het kapittel. De deken zou ter uitoefening van zijn pastorale taak een geschikte vicaris aanwijzen, die een behoorlijke vergoeding zou krijgen. De overige, vermoedelijk ruime inkomsten van het pastoraat vormden het beneficium voor de deken.

Oirschot

De oprichting van het dekenaat in het Oirschotse kapittel bij oorkonde van hertog Jan I d.d. 1282.12.03 29) vertoont een treffende overeenkomst met hetzelfde gebeuren in Sint-Oedenrode. Toch is er ook enig verschil.

In Oirschot wordt de effectuering niet toevertrouwd aan een bisschoppelijk visitator, maar de oprichting geschiedt in overleg met de kanunniken en de pastoor "unacum canonicis et rectore ecclesiae de Orscoth". Samenhangend met de oprichting van het dekenaat worden dan ook de kanunnikenprebenden verbeterd van 5 tot 9 pond Leuvens. De hertog verzoekt aan de bisschop van Luik, om deze regeling goed te keuren, welke goedkeuring d.d. 1283.09.29 gegeven wordt. 30) De gang van zaken betreffende de aanstelling van de deken zou aldus zijn. De kanunniken zouden een deken kiezen en hem ter bevestiging voordragen aan de bisschop, waarna zij hem zouden voordragen aan de hertog ter presentatie aan de aartsdiaken voor de benoeming tot pastoor in Oirschot. De pastoorsinkomsten zouden tot een maximum van 30 pond Leuvens aan de deken komen. Deze zal daarvan zijn vicaris hebben moeten salariëren, maar dit wordt niet vermeld in de akte. Het meerdere van de pastoorsinkomsten zou besteed worden aan de verbetering der prebenden. Voor het nemen van deze beslissing beriep de hertog zich op zijn patronaatsrecht zowel van het pastoraat als van het kapittel "Nos qui sumus patroni dictae ecclesiae tam investiturae quam prebendarum predictarum". Dit leidde echter tot moeilijkheden. Anders dan in Sint-Oedenrode, waar de hertog alleenheer was, was hij in Oirschot slechts halfheer. De heerlijkheid was namelijk gedeeld tussen de hertog en de plaatselijke halfheer, op dat moment Daniel van Oirschot, die ook het patronaatsrecht van het Oirschotse pastoraat met de hertog deelde. De moeilijkheid werd nog vergroot, doordat er een politieke tegenstelling was tussen de hertog en Daniel van Oirschot, die heel duidelijk in het Kleefse kamp thuishoorde, dat tot de slag bij Woeringen vijandig stond tegenover de hertog. 31)

Toen het Oirschotse pastoraat vrij kwam, droeg Daniel van Oirschot Dirk Bert-hout voor en deze werd door de aartsdiaken tot pastoor benoemd. Na de slag bij Woeringen verzoende de Kleefse partij zich met de hertog en was Daniel van Oirschot bereid de oprichting van het dekenaat te erkennen, tengevolge waarvan hij ook medepatroon werd van het Oirschotse kapittel. Hierop keurde de bisschop van Luik andermaal de oprichting goed d.d. 1289.11.28. 32) Pas daarna zal de oprichting geëffectueerd zijn. Daar de summiere gegevens, die ons ter beschikking staan aangaande het kapitteldekenaat te Hilvarenbeek, een parallel met Sint-Oedenrode en Oirschot geenszins uitsluiten maar eerder waarschijnlijk maken, menen we te mogen concluderen, dat de kanunniken van de drie kapittels niet veel voelden voor de instelling van het dekenaat, dat hun vrijheid en ongebondenheid zou beperken, maar dat zij tenslotte hebben moeten wijken voor de druk der patroons in samenwerking met de bisschop. 33)

Daarbij is het Oirschotse kapittel het langst eigen-baas gebleven en wanneer het tenslotte moet toegeven, weet het de oprichting van het dekenaat op een soepele manier te incasseren. Daarmee zijn we tevens vanzelf toegekomen aan de historische context van de oudst bekende Oirschotse kapittelstatuten.

II. De historische context van de Oirschotse kapittelstatuten

De statuten van 1293.11.12

Dat de oudst bekende Oirschotse kapittelstatuten zo kort na de effectuering van het dekenaat zijn opgesteld, doet ons enig verband vermoeden tussen het een en het ander. De effectuering van het dekenaat zal immers pas plaats gevonden hebben na de tweede goedkeuring door de bisschop d.d. 1289.11.28, terwijl de oudst bekende statuten dateren van 1293.11.12. 34)

Het zal goed zijn, ook hier te speuren naar enige parallel in Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode. Wij zullen deze parallel beperken tot de tijd vóór 1293 en ons vooral richten op het vinden van enig verband tussen oprichting van het dekenaat, kerkpatroons en statuten.

Hilvarenbeek

Reeds in 1157 bleek in Hilvarenbeek een deken te zijn, maar het duurt bijna een eeuw, voor wij enig document vinden op statutair terrein. Per 1246.03.27 gaven de drie kerkpatroons verordeningen aan het kapittel. 35) Daarna vinden we verordeningen van de elect-bisschop van Luik d.d. 1255.08. naar aanleiding van de visitatie door Willem van Eik O.P. 36) De daarop volgende verordeningen d.d. 1270.06 worden wel door het kapittel bekend gemaakt, maar zijn gegeven door Renier, scholaster van Tongeren en gemachtigde van de bisschop in deze, naar aanleiding van het rapport ter zake van twee door hem aangewezen visitatoren. 37) Wij vinden dus geen door het kapittel zelf gegeven statuten maar enkel verordeningen door de patroons of door de bisschop.

Sint-Oedenrode

Alles wat wij vinden op statutair gebied in Sint-Oedenrode vóór 1293, hangt samen met de visitatie door Willem van Eik O.P., die door de hertog in 1248 was aangewezen, om de oprichting van het dekenaat te effectueren, hetgeen zijn beslag kreeg door de goedkeuring van de bisschop d.d. 1253.04.13. 38) Reeds 1252.06 gaf de elect-bisschop van Luik verordeningen aan het kapittel naar aanleiding van de genoemde visitatie.40)

Oirschot

Lerend uit het verleden van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode, kon Oirschot na het optreden van patroons en het oprichten van het dekenaat verordeningen van bovenaf verwachten. Wat kon een beter afweermiddel zijn tegen deze ingrepen van bovenaf dan zelf acceptabele statuten samenstellen? Eerst dienen we ons echter nog bezig te houden met een andere vraag. Hoe is in zo korte tijd het dekenaat geëffectueerd?

Immers tussen 1282 en 1289 was op voordracht van Daniel van Oirschot Dirk Berthout tot pastoor benoemd. Voor het effectueren van het dekenaat, zoals bepaald door de hertog en goedgekeurd door de bisschop, moest eerst de pastoorsplaats vrij komen. Dit kon door het overlijden of aftreden van Dirk Berthout. Maar er is ook nog een derde mogelijkheid, waarmee wij terdege rekening moeten houden. De kanunniken konden pastoor Dirk Berthout tot deken kiezen. Dit zou zelfs op vele manieren gunstig werken. Het zou aangenaam zijn aan Daniel van Oirschot, dat de door hem voorgedragen pastoor tot deken gekozen werd. Het zou aangenaam zijn aan de hertog, dat het door hem geplande dekenaat buiten verwachting snel gerealiseerd werd. Het zou de nieuw gekozen deken bijzonder gunstig stemmen, om aan de verlangens van het kapittel tegemoet te komen. Bovendien kon het kapittel in dit geval tot een keuze overgaan op elk moment, dat het zelf wilde. Het kapittel had in dat geval de welkome mogelijkheid, om tot een keuze over te gaan in omstandigheden, die voor het kapittelbelang zo gunstig mogelijk waren. Indien er ook externe aanwijzingen zouden zijn voor de keuze van Dirk Berthout tot deken, zou deze mogelijkheid een grote mate van waarschijnlijkheid krijgen. Deze aanwijzingen zijn er.

Coppens vond een Theodericus Berthout vermeld als deken in het onzekere jaar 1396. 41) Als hij het jaar niet met zekerheid kon ontcijferen, zou het 1296 geweest kunnen zijn. Een andere aanwijzing: bij de verkoop van 19 bunder broekland door Daniel van Oirschot aan de abdij van Tongerlo d.d. 1301.08.30 treedt als getuige op Theodoricus decanus ecclesie Oerscothensis. 42)

Gezien dit alles achten wij een keuze van Dirk Berthout tot eerste Oirschotse kapitteldeken alleszins acceptabel. Het geheel van dit gebeuren past ook zeer goed in de nog steeds bekende - en door buitenstaanders nog steeds niet begrepen - Oirschotse wijze van politiek overleg plegen.

De geponeerde waarschijnlijkheid wint nog aan kracht, als we het oog houden op de perfecte timing van de eerste Oirschotse kapittelstatuten. Zij zijn gedateerd 1293.11.12. Op dat moment was er in Luik een nieuwgekozen en bevestigde bisschop, maar diens functie werd nog waargenomen door bisschop Burchardus van Metz. Aan de elect en aan de plaatsvervanger richtte het kapittel het verzoek tot goedkeuring, welke door bisschop Burchardus van Metz dan ook per omgaande werd verleend d.d. 1293.11.17. 43) Enig wildbraad voor het wijdingsdiner, dat de ijlbode vergezelde, kan bij de vlotte afwikkeling nog bevorderlijk zijn geweest.

Het is de vraag, of de patroons zo blij geweest zijn met dit voortvarend optreden, dat men in Oirschot niet verwacht maar dat op sommige gunstige momenten plotseling mogelijk blijkt. Zij konden wat namopperen en traineren, maar gaven uiteindelijk na meer dan vier jaar d.d. 1298.04.17 hun goedkeuring. 44)

Resultaat: patroons en bisschop voorlopig uitgeschakeld in zake statutaire bemoeienis.

Uit het vervolg zal blijken, hoe beslissend de riantie uitgangspositie ten gevolge van deze goed gespeelde opening zou zijn voor het verdere verloop van het spel.

Het statuut van 1416.11.24

Over een periode van meer dan een eeuw is geen enkele aanwijzing gevonden aangaande enige activiteit op statutair gebied, noch van de zijde van het kapittel noch van de zijde van de patroons of de bisschoppen.

Ook hier zal het goed zijn, de situatie in Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode in die periode even te bezien.

Hilvarenbeek

D.d. 1310.02.19 gaven de drie kerkpatroons uitgebreide verordeningen aan het kapittel. 45) Daarna gebeurt er niets (is er althans niets bewaard) op het gebied van statuten tot 1423.

Sint-Oedenrode

Hertog Jan II bevestigde d.d. 1306.06.19 het privilegium de anno gratiae, gegeven door hertog Hendrik II, waarbij toegestaan werd, dat na het overlijden van een kanunnik de inkomsten van diens prebende nog een jaar lang besteed mochten worden tot afdoening van diens schulden of tot uitvoering van diens testament. 46)

In 1309 had de Luikse kanunnik Macharius van Den Bosch volgens bisschoppelijke opdracht het kapittel van Sint-Oedenrode gevisiteerd. D.d. 1309.06.30 had hij in die kwaliteit verschillende voorschriften gegeven aan het kapittel, die echter nooit waren opgevolgd, misschien ten gevolge van het overlijden van de visitator. Deze voorschriften werden bij schrijven van bisschop Adolf van der Marck d.d. 1336.07.27 geurgeerd. 47) Ook in Sint-Oedenrode zijn van die tijd tot 1416 geen sporen van statutaire activiteit.

Oirschot

Bij bovenaangehaald bisschoppelijk schrijven van 1309 had Macharius van Den Bosch ook opdracht gekregen tot het visiteren van de kapittels van Hilvarenbeek en Oirschot, maar vermoedelijk is hij daaraan niet toegekomen.

Het statuut van 1416 is het enige, waarvan de originele kapitteloorkonde met volledige notariële bekrachtiging nog aanwezig is. 48) Het is gemaakt tijdens het openstaan van het dekenaat met in feite als enige bepaling, dat de toekomstige dekens moeten zweren geen novale tienden voor zichzelf te zullen vorderen.

De statuten van ca. 1435

Bezien we allereerst het vergelijkingsmateriaal.

Hilvarenbeek

De oudste geschreven statuten van het Beekse kapittel dateren van 1423.12.01. 49) In zijn kritische notities bij deze statuten merkt deken Verreep in 1569 op, dat aanvankelijk geen geschreven statuten bestonden, maar dat de zaken van het kapittel geregeld werden naar gewoonrecht, totdat dit in 1423 werd vastgelegd. 50)

De tekst van deze statuten is niet bewaard, maar wel een opsomming van de punten, die in de blijkbaar 29 kapittels werden behandeld. Aan deze 29 kapittels werden nog enkele malen enkele kapittels toegevoegd, vermoedelijk in 1458, in 1473 en in 1478.

Sint-Oedenrode

Hier is geen enkele documentatie bewaard gebleven betreffende statutaire activiteit in de vijftiende eeuw, maar gezien zowel in Hilvarenbeek als in Oirschot het gewoonrecht van het kapittel schriftelijk is vastgelegd en gezien de tekst daarvan in Hilvarenbeek is verloren gegaan, is het ook met betrekking tot Sint-Oedenrode niet onaannemelijk, dat daar in dezelfde tijd het gewoonrecht is opgetekend, maar dat de tekst is verloren geraakt.

Oirschot

Deze optekening van het gewoonrecht is niet gedateerd. Frenken heeft ze betiteld als 'omstreeks 1435'. Wij hebben deze omschrijving aangehouden om geen verwarring te wekken, maar vermoeden, dat ze, althans in de bewaarde redactie, zeker 20 jaar later gedateerd moeten worden. De reden voor de datering 'ca. 1435' is voor Frenken, dat over de koster gesproken wordt als over een jaardeservitor, wat hij pas werd door de inlijving van de matricularij bij de kerkfabriek d.d. 1435.07.30. 51) Nu wordt aangaande deze koster-jaardeservitor gesproken over een reeds gevormde gewoonte met betrekking tot zijn nieuwe situatie. Daarvoor lijkt ons toch zeker een termijn van twintig jaar nodig. Bovendien bestaat er een brief van hertog Philips de Goede d.d. 1459.12.27, waarin hij het kapittel een reprimande geeft voor het eigenmachtig morrelen aan de statuten, die door de hertog en de bisschop waren goedgekeurd. 52) Deze reprimande zal toch een concrete aanleiding gehad hebben, waarom het waarschijnlijk lijkt, dat deze statuten gedateerd moeten worden in of kort vóór 1459.

De statuten van 1472.11.26

Daar we voor deze statuten geen parallel vinden, noch in Hilvarenbeek noch in Sint-Oedenrode, zullen zij vermoedelijk verklaard moeten worden vanuit een interne Oirschotse historische context. Deze hoeft niet ver gezocht te worden. 53)

De bouw van een eigen stenen kerk in Best, waarvoor reeds in 1421 een aanzet is te bespeuren en die in 1437 voltooid was, had de kennelijke bedoeling om Best tot een aparte parochie te maken. Het kapittel voelde daar niets voor, maar de pastoor van Oirschot en de kapitteldeken, uiteindelijk verantwoordelijk voor de zielzorg, stonden niet afwijzend tegenover de Bestse plannen, die door de grote afstand tot de Oirschotse kerk alleszins redelijk waren. Er kwam in 1437 een regeling, die nogal beperkend was voor Best. Zo mocht de rector van de Bestse hulpkerk niet in Best wonen. De deken loste dit handig op, door de pastoor van Oirschot voor te dragen als rector. Deze stelde een plaatsvervanger aan, voor wie de genoemde beperking niet gold. Twee Bestse priesters werden als deservitor benoemd: Rugter van den Laeck tot 1463 en daarna Henrick Geerlicx van de Melcrod. Toen de Oirschotse pastoor overleed, was Frank van Boort reeds meerdere jaren deken en voelde zich machtig genoeg, om Henrick Geerlicx van de Melcrod, tot dan toe deservitor, tot rector te doen benoemen. Men kon een geboren Bestenaar, die al meerdere jaren als deservitor in Best gewoond had, moeilijk verplichten, om na zijn benoeming tot rector buiten Best te gaan wonen. In 1471 blijkt Henrick Geerlicx van de Melcrod rector te zijn van de Bestse kerk en in Best te wonen. Dit was echter wel in strijd met de oprichtingsakte van 1437 en met de uitdrukkelijke bedoeling van het kapittel, dat na het overlijden van deken Frank van Boort tijdens het openstaan van het dekenaat besloot de puntjes op de i te zetten. Dat is dan ook de teneur van de statuten van 1472.11.26, waarvan Frenken zegt: "Naar het schijnt maakten de kanunniken van die gelegenheid

gebruik, om de rechten en plichten van de toekomstige deken-pastors wat nader te omschrijven". 54) Nu is er van rechten van de deken niet veel sprake, maar des te meer van beperking van rechten en van plichten.

De statuten van 1496.05.14

Frenken dateert deze statuten in 1446, zich baserend op het 'registertje' dat hij ter beschikking had, waarvan "de tekst hier en daar corrupt is". 55)

In dat 'registertje' is het jaartal geschreven gedeeltelijk in romeinse, gedeeltelijk in arabische cijfers: MCCCC 46. Op zich is het al onlogisch, dat er statuten zouden zijn van 1446, die in 1499 en in 1501 worden aangevuld, terwijl er in de tussentijd nieuwe statuten zouden zijn gemaakt in 1472. Bovendien is er echter een tekst beschikbaar, die op enkele punten meer betrouwbaar is dan het 'registertje', in welke tekst het jaartal voluit is geschreven: "anno millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto" 1496. 56) Op zoek naar een parallel vinden we deze enkel in Hilvarenbeek.

Hilvarenbeek

Iets later dan in Oirschot d.d. 1510.12.02 werd in Hilvarenbeek een regeling getroffen, die te vergelijken is met de Oirschotse van 1496. 57)

Frenken brengt deze regeling onder bij de rubriek 'De aan het kapittel gegeven verordeningen', terwijl hij de Oirschotse regeling van 1496 onder brengt bij de rubriek 'De kapittelstatuten'. Het had meer voor de hand gelegen, de Beekse regeling van 1510 ook onder te brengen bij 'De kapittelstatuten', zij gaat immers uit van 'Deken en kapittel'.

Oirschot

Wanneer wij de twee regelingen vergelijken, valt aanstonds een vrij grote parallel in het oog. In beide gevallen is de motivering: het wegnemen van twijfel en onzekerheid. Ook het onderwerp van de regeling komt vrijwel overeen: het betreft in hoofdzaak de verdeling van de kapittelinkomsten over residerende en niet-residerende kanunniken. Uit de regeling, die getroffen wordt, blijkt, dat er nogal eens wisselingen plaatsvonden. Wij belanden hier vanzelf bij de historische context.

In de onrustige jaren rond 1500 met nogal wat troepenbewegingen was het vooral op het platteland angstig wonen. Sommige kanunniken vonden het veiliger in de ommuurde steden te wonen, om, als de tijden weer wat rustiger leken, opnieuw op het platteland te gaan resideren. Dat veroorzaakte onrust en irritatie, ook bij degenen, die trouw ter plaatse bleven resideren.

Dezen gingen de heen en weer trekkenden hoe langer hoe meer beschouwen als profiteurs. De tendens van de toenmalige statutaire bepalingen is dan ook, om de (trouw) residerenden meer te bevoordelen.

Het Oirschotse kapittel heeft vermoedelijk langer dan de kapittels van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode aan de bemoeienis van patroons weten te ontkomen. Bij de bouw van de eerste Sint-Petrus-kapittelkerk rond 1268 heeft het de hertog van Brabant als patroon moeten accepteren, die dan ook kort daarna het dekenaat oprichtte. Bij de effectuering van die oprichting werd de heer van Oirschot medepatroon.

Vrezend voor statuten-oplegging van de kant van de patroons en eventueel van de bisschop, heeft het Oirschotse kapittel die effectuering op soepele wijze weten te verwerken en onmiddellijk zelf statuten opgesteld op een zelf gekozen strategisch moment. Het heeft tot 1500 de zaak van de statuten steeds in eigen hand weten te houden, dit in duidelijke divergentie van de kapittels van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode, waar de statuten in hoofdzaak door de patroons, de bisschop of diens visitatoren werden gegeven. Overigens vertoont het Oirschotse kapittel een sterke parallel met de kapittels van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode, hetgeen ook geldt voor de kapittelstatuten naar hun inhoud.

III. De inhoud van de Oirschotse kapittelstatuten

De statuten van 1293.11.12

Uitgaande van de historische context, waarin de statuten van 1293 geplaatst dienen te worden, kunnen wij verwachten, dat daarin meerdere bepalingen zullen zijn opgenomen, die ook al golden in Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode en duidelijk in de lijn liggen, die van hogerhand werd uitgezet. Oirschot heeft steeds

voorbeelden gegeven van de bereidheid, om het onvermijdelijke te accepteren, maar dan wel liefst op een aan Oirschot aangepaste en voor Oirschot gunstige wijze.

De statuten omvatten slechts 8 kapitels, waarvan het eerste begint met de motivering en de andere met 'Item statuimus' (Ook bepalen wij), behalve het achtste, dat misschien een latere toevoeging is - het ontbreekt immers in het authentieke afschrift 58) - en dat neerkomt op een aanvulling van kapittel 7, maar ook begint met 'Item'. Om die redenen leek het beter dit kapittel met een apart nummer te benoemen.

De inhoud van de diverse kapitels is kort als volgt te omschrijven.

1. Er wordt een regeling getroffen voor een uitdeling aan de kanunniken, die de kerkelijke getijden bijwonen. Uit de motivering blijkt, dat deze regeling voordien niet bestond in Oirschot. Zij is een, materieel voelbare, aansporing om trouw de getijden bij te wonen en ligt helemaal in de van boven getirgerde lijn, zoals hieruit blijkt, dat een soortgelijke regeling wordt aangetroffen in de statuten van Hilvarenbeek van 1255, cap. 3 en van Sint-Oedenrode van 1256, cap. 5 en 6. 59) Bovendien was zij voordelig voor de residerende kanunniken.
2. Hier gaat Oirschot een eigen weg. Het kapittel bepaalt, dat vicarissen voor niet-residerende kanunniken - de priesters of geestelijken, die in hun plaats de kerkelijke getijden bijwonen en andere diensten verrichten - zullen worden aangewezen door deken en kapittel: "... per nos decanum et capitulum predictos" en stelt de beloning van de vicarissen vast. Wij vonden deze bepaling noch in Hilvarenbeek noch in Sint-Oedenrode. Het lag in de lijn, dat een niet-residerende kanunnik zelf zijn vicaris aanwees - deze moest ook uit zijn prebende gesalarieerd worden - of dit aan de deken overliet. Deze bepaling versterkt de macht van het kapittel enerzijds tegenover de deken, anderzijds tegenover de dienstdoende geestelijke van de kerk.
3. Geëmancipeerde kanunniken, die dus de plaatselijke kapittelschool hebben afgemaakt en volledig gelijkberechtigd kanunnik zijn, maar hun studie willen voortzetten aan een 'studium generale' - een universiteit of daarmee gelijkgeachte instelling - krijgen 2/3 van hun prebende, tenzij deken en kapittel hun naar omstandigheden meer toestaan. In de Beekse statuten van 1270 cap. 2 wordt bepaald, dat zij hun volle prebende krijgen. Voor Sint-Oedenrode vonden we geen bepaling. Het verschil heeft wel deze achtergrond: patroons en bisschop wilden vermoedelijk een hogere studie bevorderen, terwijl het Oirschotse kapittel daar nogal gereserveerd tegenover stond. 60)
4. Pueri-canonici, jonge niet-geëmancipeerde kanunniken, die de plaatselijke kapittelschool nog niet hadden afgemaakt, krijgen slechts de helft van hun prebende. Deze regeling gold ook in Hilvarenbeek blijkens de statuten van 1255 cap. 4 en in Sint-Oedenrode blijkens de statuten van 1256 cap. 1.
5. Die gedeelten van prebenden, die niet worden uitgekeerd, worden bestemd voor de uitdelingen aan degenen, die de getijden bijwonen. Uit de formulering van deze bepaling blijkt, dat de niet-residerende kanunniken niet hun hele prebende kregen, terwijl men uit cap. 2 zou opmaken, dat dit wel het geval was. Wij moeten er rekening mee houden, dat de bepalingen dikwijls niet afgewogen juridisch geformuleerd zijn. De bedoeling was voor de belanghebbenden toch wel duidelijk, maar voor ons soms niet. Vermoedelijk kregen de niet-residerende kanunniken slechts de helft van hun prebende en moest uit die helft ook nog de vicaris gesalarieerd worden. In de Beekse statuten van 1255 cap. 2 vinden we dezelfde bepaling. In Sint-Oedenrode is zo'n bepaling niet bewaard, maar gezien de overeenkomst van het geheel zal daar hetzelfde gegolden hebben.
6. Residerende kanunniken mogen per jaar hoogstens 40 dagen afwezig zijn. In Sint-Oedenrode vinden we hierover geen bepaling; in Hilvarenbeek wordt in de statuten van 1310 cap. 5 de maximale afwezigheid vastgesteld op 2 maanden.
7. Regeling van annus gratie en annus ecclesie. Annus gratie (jaar van gratie): Wanneer een kanunnik is overleden, mag het inkomen van zijn prebende van het daarop volgend jaar besteed worden tot aflossing van zijn schulden of tot uitvoering van zijn testament, m.a.w. het komt toe aan zijn nalatenschap.
8. Annus ecclesie (jaar van de kerk): De inkomsten van de vrijgekomen prebende van het daarop weer volgende jaar komen aan de kerk. Deze regeling gold al in Sint-Oedenrode, zoals blijkt uit de bevestiging d.d. 1306.06.19 door hertog Jan II van deze door zijn voorganger hertog Hendrik

III getroffen regeling. 61) In Hilvarenbeek wordt ze overgenomen in de statuten van 1310 cap. 10: "... prout in ecclesiis de Rode et Oirschot" zoals in de kerken van Sint-Oedenrode en Oirschot. 62) Het geheel van deze statutaire bepalingen overziende moeten wij constateren, dat er slechts zaken-in-de-marge geregeld worden maar niet de wezenlijke taak van het kapittel: de kerkelijke eredienst zelf. Wij zullen alert moeten zijn in het speuren naar kenbronnen voor de regeling van deze wezenlijke taak.

Het statuut van 1416.11.24

De historische context van dit statuut, 63) dat werd opgesteld tijdens het openstaan van het dekenaat, maakte ons reeds duidelijk, dat de enige bedoeling ervan was, om het inkomen van de deken te beperken en dat van het kapittel te vergroten. De enige bepaling behelst, dat de te kiezen dekens moesten zweren geen novale tienden voor zichzelf te zullen opeisen.

Nu waren novale tienden volgens de algemene kerkelijke wet pastoorsinkomsten en deze pastoorsinkomsten vormden de prebende van de deken. Het is dan ook geen wonder, dat bisschop Masius bij gelegenheid van de visitatie d.d. 1608.09.16 18 zei, dat dit statuut volkomen onwettig was. 64) De deken, die na de afkondiging van dit statuut werd gekozen, Gerardus de Heere, had als kanunnik met de anderen deze bepaling gemaakt en kon dus niets anders doen dan ze onderhouden.

Een vergelijkbare bepaling is noch in Hilvarenbeek noch in Sint-Oedenrode gevonden.

De statuten van ca. 1435 65)

Als vergelijkingsmateriaal beschikken we alleen over de opschriften van de 29 kapittels van de Beekse statuten van 1423. 66) Daarnaast zal summier verwezen worden met H gevolgd door het nummer van het betreffende kapittel.

1. Er wordt vastgesteld, dat er jaarlijks twee generale kapittels worden gehouden: op 1 december en op 14 mei. 67) Deze generale kapittels worden geregeld is H 10. Ook in Sint-Oedenrode werd een generaal kapittel gehouden op 14 mei blijkens de statuten van 1336 cap. 1. 68)
2. Geregeld wordt, wat een nieuwbenoemde kanunnik hoort te doen (een diner geven en diverse fooien) en hoe zijn prebende in werking treedt. H 1.
3. De koster moet elk jaar herbenoemd worden.
4. De scholaster draagt een schoolrektor ter benoeming voor aan het kapittel. Eenzelfde regeling vinden we in de Rooyse statuten van 1336 cap. 6.
5. De inkomsten van de dekens worden beperkt in overeenstemming met het statuut van 1416.
6. Alleen de residerende kanunniken delen in het drinkgeld, dat gegeven wordt door de pachter(s) der tienden.
7. Geregeld wordt, hoe de residerende kanunniken hun afwezigheid en terugkeer moeten melden. H 18 en 19.

De statuten van 1472.11.26 69)

Evenals het statuut van 1416 zijn deze statuten uitgevaardigd tijdens het openstaan van het dekenaat. Dit gegeven alleen wijst al op het doel: het inperken van de macht van de deken. Daarbij komen voor deze statuten de verwickelingen rond de parochie Best in wording. De bedoeling is dan ook bijna overal te proeven. Dat we voor deze statuten geen rechtstreekse parallel vinden in Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode, betekent nog niet, dat er nergens een parallel is in de feitelijke regeling. Ook een herhaling van reeds vroeger gemaakte bepalingen is niet uitgesloten. Wel dienen we daarbij attent te zijn op een mogelijke nuance, die geïnspireerd is door de speciale bedoeling van deze statuten.

1. Hier wordt benadrukt, dat het kapittel als één lichaam moet optreden met name betreffende de aanstelling van vicarissen. We denken aan de benoeming in Best.
2. Elke zaterdag moet een cartabel worden gepubliceerd, waarop de liturgische regeling der getijden voor de volgende week overeenkomstig de ordinarius van het kapittel wordt aangegeven, door een deskundig priester, die daartoe door deken en kapittel gemeenschappelijk 'per decanum et nos capitulariter, coniunctum et communiter' zal worden aangesteld. Als deze twijfelt aan de juiste regeling in een bepaald geval, moet hij dit op zaterdagmorgen na de hoogmis of eerder aan het kapittel voorleggen.

3. De gebruikelijke processies en plechtigheden moeten gehouden worden maar na bekomen verlof van het kapittel als geheel.
4. Zie statuten 1435 cap. 1.
5. Bij de keuze van een deken hebben kanunniken, die geen hogere wijding ontvangen hebben, geen stemrecht. In alle andere gevallen hebben alle kanunniken gelijkelijk stemrecht. Dit laatste was in strijd met het algemeen kerkelijk gebruik en ook met de Beekse statuten van 1310 cap. 11 en de Rooyse van 1256 cap. 1, maar wel geschikt om de macht van de deken te beperken. Door het concilie van Trente werd dit gebruik afgeschaft, zoals bisschop Masius benadrukte in zijn visitatie van 1609. 70)
6. Zie statuten 1435 cap. 2. Toegevoegd: Een deken kan slechts als zodanig fungeren, nadat hij als kanunnik zijn intrede gedaan heeft met voldoening aan alle verplichtingen.
7. Een kanunnik, die op 14 mei zijn residentie niet heeft aangezegd, wordt als niet-residerend beschouwd.
8. De verplichtingen der kapelaans bij hun intrede en de aanzegging van hun residentie worden geregeld naar analogie van die der kanunniken.
9. Verwijzend naar cap. 1 wordt bepaald, dat vicarissen door deken en kapittel gezamenlijk worden aangewezen en dat hun alleen bij gezamenlijk besluit gunsten kunnen worden verleend.
10. Zie statuten 1435 cap. 3. Nuance: door deken en kapittel gemeenschappelijk herbenoemd.
11. Zie statuten 1435 cap. 4.
12. Behalve de vaste beneficianten van de kerk en de leerlingen van de kapittelschool, die daartoe door de rector zijn aangewezen, mag niemand in het koor worden toegelaten zonder de gemeenschappelijke toestemming van deken en kapittel.
13. De deken-pastoor moet alle inkomende stukken, ook die de parochiale zielzorg betreffen, eerst ter beslissing voorleggen aan het kapittel.
14. Nieuw-aangestelde kapelaans moeten eerst de eed van trouw aan het kapittel afleggen.
15. Aan de kapelaans kan verlof gegeven worden voor afwezigheid voor één dag door de deken, voor meerdere dagen door de deken met twee kanunniken, maar voor meer dan een week slechts door het gehele kapittel.
16. Kerk-, kapel- en H. Geestmeesters staan onder jurisdictie van het kapittel en moeten rekening en verantwoording doen aan het kapittel.
17. In de kerk zal een tafel worden geplaatst met relikwieën. Wat daar geofferd wordt, is bestemd voor de afbouw van de kerk. De nieuw te kiezen deken moet daar uitdrukkelijk mee instemmen.
18. De deken heeft de bevoegdheid het kapittel samen te roepen, de beraadslagingen en de stemmingen te leiden en degenen, die overtredingen begaan, welwillend te vermanen.
19. Er worden nauwkeurige voorschriften gegeven over de wijze, waarop het kapittel samengeroepen moet worden, met name wanneer iemand terechtgewezen wordt.
20. De plechtigheden van het kapittel moeten voorrang hebben boven de parochiediensten.
21. De deken moet een intrede geven als de kanunniken.
22. Beslissingen aangaande de kerk van Best mogen alleen overeenkomstig de oprichtingsakte genomen worden. Aan de voorwaarden mag niets veranderd worden tenzij door het kapittel gemeenschappelijk.

Als motivering wordt in meerdere bepalingen genoemd de voorrang 'praeeinentia' van het kapittel in alle, ook parochiële, zaken.

Ook hier worden voornamelijk zaken-in-de-marge geregeld. Waar wezenlijke zaken als de kerkelijke plechtigheden ter sprake komen, is dit ter regeling van bijkomstigheden.

De statuten van 1496.05.14 71)

1. t/m 4. Er wordt een nadere regeling getroffen, hoe nieuw-residerende kanunniken zullen delen ide tienden.
5. Zie statuten van 1435 cap. 6.

6. Een kanunnik, die wil komen resideren, moet dit aanzeggen in het kapittel van 14 mei en op 23 juni aanwezig zijn. Deze regeling gold ook in Hilvarenbeek (statuten van 1310 cap. 1 en 4.) en wat het aanzeggen betreft, ook in Sint-Oedenrode (statuten van 1336 cap. 1.).

7 en 8. Nader wordt geregeld, hoe een residerende kanunnik zijn afwezigheid en terugkeer moet melden. Zie statuten van 1435 cap. 7 en 8.

Toevoegingen van 1499.05.14

9. Er wordt een boete gesteld op de afwezigheid bij jaargetijden.

10. Er wordt een boete gesteld op het innen van kapittelinkomsten buiten het kapittel om.

11. Er wordt een boete vastgesteld voor de suppoosten, die na aanzegging niet verschijnen voor het kapittel.

12. De wijze van aanzegging van een kapittelvergadering wordt nader geregeld. Er wordt een boete gesteld op niet-verschijnen zonder geldige reden.

13. Aan nieuw-residerende kanunniken en kapelaans mag geen extra verlof tot afwezigheid worden verleend.

14. In geen enkele aan het kapittel onderhorige kerk mogen missen of jaargetijden worden aanvaard zonder toestemming van het kapittel. Vermoedelijk is deze bepaling speciaal gericht tegen Best, waarmee juist grote moeilijkheden geweest waren. 72)

Toevoegingen van 1501.05.26

15. Het diner bij gelegenheid van de intrede wordt afgeschaft en in plaats daarvan een bedrag vastgesteld ten bate van de kerkekas. In de considerans wordt opgemerkt, dat het oude gebruik ongeoorloofd was en in strijd met de canones.

16. Er wordt een boete gesteld op afwezigheid zonder verlof.

Ook hier constateren we slechts regeling van in ons oog niet-wezenlijke zaken.

Het geheel van de Oirschotse kapittelstatuten tot 1500 naar hun inhoud overziende, constateren we, dat zij liggen in de lijn, die als algemeen wordt gezien. "Reeds vroeg stelden de kapittels zelf statuten op, waarvan de kerk het gezag erkende. De kapittels waren volkomen vrij hun statuten op te stellen, te wijzigen en weer af te schaffen, zelfs zonder machtiging van de bisschop. Deze statuten hadden dan ook slechts tot voorwerp de interne aangelegenheden van het kapittel." 73) Dit wijst erop, dat er voor het wezenlijke doel van de kapittels een bepaalde algemeen geldende grondregel geweest moet zijn. Dit was de z.g. regel van Aken, die in 816 op verzoek van koning Lodewijk de Vrome door het concilie van Aken werd opgesteld onder de naam 'De institutione canonicorum' en die gold voor alle geestelijken zowel van kathedraalkerken als van de grotere kerken in de stad en op het platteland. 74) Wel werd deze regel fel aangevallen door de Gregoriaanse hervorming op de lateraanse synode van 1059, maar dit had in de meeste bisdommen zoals dat van Luik weinig effect. 75) De aanval was overigens niet terecht, zoals van Waesberghe heeft aangetoond. 76) De seculiere kapittels gingen dan ook hun eigen weg. "Het stramien bleef hetzelfde, dit was de regel van Aken, maar de concrete toepassingsmodaliteiten evolueerden met de omstandigheden en schommelden voortdurend tussen tekenen van verval en moeizame hervormingspogingen". 77)

Speurend naar enige aanwijzing in de richting van deze regel van Aken, vonden we in de Oirschotse kapittelstatuten geen enkel aanknopingspunt, wel echter in die van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode. Zowel in de Beekse statuten van 1255 78) als in de Rooyse van 1256 79) wordt voorgeschreven, dat er elke dag na de prime een kapittel wordt gehouden, waarin o.a. door een leerling van de Latijnse school (scholaris) een passage moet worden gelezen uit de 'regula canonica' (Hilvarenbeek) 'regula canonicorum' (Sint-Oedenrode).

Nu leende de Akense regel zich uitstekend voor deze dagelijkse lezing, omdat hij bestond uit 145 kapittels ontleend aan de canones van vele concilies, de vaders en kerkelijke schrijvers en diverse bekende regels. 80) Bij juiste naleving van dit voorschrift hoorden de kanunniken dus meer dan twee maal per jaar de gehele regel lezen, die voor hen een levensregel moest zijn.

Naast deze levensregel had een kapittel zijn eigen liturgische regel 'ordinarius' genoemd, waarvan we een spoor vinden in de statuten van 1472 cap. 2, waarin bepaald wordt, dat de wekelijkse cartabel gemaakt moet worden overeenkomstig de ordinarius van het kapittel. Daar het kapittel nog in 1608 de ritus van Luik bleek te volgen naar de verklaring van kanunnik Alexander Tynnagel bij de visitatie door bisschop

Masius, 81) zal de ordinarius van Oirschot, die verloren is gegaan, wel veel overeenkomst vertoond hebben met de ordinarius van het kapittel van O.L. Vrouw te Maastricht, die bewaard is. 82)

Slotbeschouwing

Bij het begin van de golf van kapittelstichtingen in Noord-Brabant in de veertiende en vijftiende eeuw bestond het Oirschotse kapittel zoals die van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode reeds sinds mensenheugenis. Vermoedelijk zijn deze drie kapittels ontstaan uit colleges van clerici. Bij de duidelijke parallel, die er bestaat tussen de drie kapittels, heeft Oirschot een enigszins onafhankelijker koers gevolgd zowel ten opzichte van de kerkelijke als de wereldlijke overheid. Zo heeft Oirschot het langst aan de bemoeienis van patroons en de instelling van het dekenaat weten te ontkomen. Door een handige manoeuvre bij de instelling van het dekenaat wist het Oirschotse kapittel het opstellen van statuten in eigen hand te houden. Vanuit deze beginvoorsprong kon het kapittel op statutair terrein zijn onafhankelijkheid bewaren tot het concilie van Trente. Toch vertonen de statuten op vele punten een parallel met die van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode. In de statuten werden in hoofdzaak niet-wezenlijke, huishoudelijke zaken geregeld. Hoewel op dit terrein gemakkelijker divergentie kon optreden, bleef er toch steeds meer overeenkomst dan verschil tussen de drie kapittels en hun statuten, te verklaren door het veelvuldige contact tussen deze drie dicht bij elkaar gelegen en gelijkaardige plaatsen.

Zoals voor alle middeleeuwse kapittels zal de grondregel van het Oirschotse kapittel gevormd zijn door de Akense regel voor kanunniken van 816. Hoewel daarvoor betreffende Oirschot geen exacte aanwijzing bestaat, is het verantwoord dit aan te nemen, daar er in Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode wel aanwijzingen voor gevonden werden.

Daarnaast had het Oirschotse kapittel zoals de andere een eigen liturgische regel de 'ordinarius', die niet erg veel zal zijn afgeweken van andere Luikse ordinarii, zoals die van Maastricht, die in tegenstelling tot vele andere wel is bewaard gebleven.

In de middeleeuwse kapittelstatuten, of die nu door bisschop of patroons werden gegeven of door het kapittel zelf werden vastgesteld, zullen we een soort huishoudelijk reglement moeten zien, dat concrete modaliteiten vastlegde van een algemeen aanvaarde leefregel. Dit sluit in, dat in die modaliteiten karaktertrekken kunnen voorkomen, die tekenend zijn voor de eigenheid van het betreffende kapittel. Zo constateren we, dat het Oirschotse kapittel van het begin af de statuten heeft gebruikt, om de macht van de deken te beknotten en die van het kapittel te versterken.

Noten

1. A.M. Frenken, Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot, 's-Hertogenbosch 1956, blz. 5. Het is om deze reden, dat Frenken de uitgave van deze documenten in één band het licht deed zien.
2. Dr. J.W.M. Peynenburg, archivaris van het bisdom 's-Hertogenbosch, 'De cantorij van Oirschot. Een laatste restant van het middeleeuwse kapittel' in De comme geopend, Geschiedkundige opstellen uit de Kempen aangeboden aan Mr. A.L.G.M. van Agt naar aanleiding van zijn afscheid als archivaris van het streekarchief Zuid-Oost Brabant, Eindhoven 1983, blz. 61 - 70.
3. J.P.J. Lijten, Onderzoek naar het ontstaan van het christendom in Oirschot en omgeving (onuitgegeven doctoraalscriptie), Oirschot 1983, blz. 71.
4. Frenken, Documenten, blz. 5.
5. Frenken, Documenten, blz. 99 e.v.
6. W. Lourdaux en D. Verhelst, Inleiding tot de kerkelijke instellingen, Leuven Acco 1984, blz. 155.
7. De oudste documentaire vermelding treffen wij aan: Hilvarenbeek: 1157. M.A. Erens, De oorkonden der abdij Tongerlo le deel, Tongerlo 1948, nr. 8. (Het is mij een raadsel, waarom deze oorkonde niet is opgenomen in het Oorkondenboek van Noord-Brabant.); Oirschot: 1216. H.P.H. Camps ed., Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert), 2 stukken, 's-Gravenhage 1979, deel I, 1, nr. 113. Vertegenwoordigers van alle drie de kapittels treden op in een oorkonde, die niet nauwkeuriger te dateren is dan het eerste kwart der dertiende eeuw na 1207, Camps. Oorkondenboek, nr. 136.

8. Vita sanctae Odae virginis, ed. Isfridus Thijs, in Acta sanctorum Belgii, tom. VI, Brussel 1794, blz. 620 - 633. Dit geschrift van een onbekende auteur dateert vermoedelijk van ca. 1150. Frenken, Documenten, blz. 99.
9. Vita, blz. 631. De letterlijke tekst luidt: "... sed succedenti tempore, priori oratorio ligneo dissoluto et demolito, constructum est lapideum et maius monasterium et institutum est divini cultus ministerium quotidianum cum concentu clericorum ad honorem Dei viventis nunc et in perpetuum".
10. Het opschrift van Frenken (Frenken, Documenten, blz. 99) boven dit gedeelte "Stichting van het klerkencollege (monasterium)" en de argumentatie "vooral de woorden 'monasterium ... clericorum' laten geen twijfel over" zijn ronduit misleidend. Het woord 'monster' of 'munster' kan niet alleen klooster betekenen maar ook kloosterkerk of heiligdom, een kerk zoals ze door monniken gebouwd werd d.w.z. een stenen kerkgebouw, zoals ook blijkt uit de uitdrukking 'monstergaan' in de betekenis van kerkgaan. Zie J. Verdam, Middelnederlandsch handwoordenboek, 's-Gravenhage 1964, blz. 368.
11. Frenken, Documenten, blz. 12 - 17 en 45 e.v.
12. Mondelinge mededeling van prof. ter Kuyle aan de toenmalige streekarchivaris W. Klaasen.
13. Oirschots schepenprotocol van 1633, fol. 215.
14. J.D.M. Cornelissen, 'Verslagen over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw' in Bossche Bijdragen deel XI (1931/2), blz. 18-92, vermeld op blz. 37.
15. Het afschrift (ongenummerd) bevindt zich in het kapittelarchief van Oirschot, aanwezig in het rayonedepot Oirschot. De datering is 2 augustus 1270, maar dit moet een vergissing zijn van de copilist, daar in 1270 geen Johannes bisschop was van Luik. Vermoedelijk heeft de copilist na 'anno millesimo ducentesimo septuagesimo' het daarop volgende "septimo" over het hoofd gezien. Een dergelijke fout is verklaarbaar en wordt o.a. gesignaleerd door Frenken, Documenten, blz. 46, voetnoot *.
16. Frenken, Documenten, blz. 166.
17. L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, vijfde deel, SintMichielsgestel 1876, blz. 363.
18. T. Klaversma, 'De heren van Vught en Oirschot in de twaalfde en dertiende eeuw' in Campinia, jrg. 7 (1977), blz. 43 e.v.
19. Camps, Oorkondenboek, nr. 191, d.d. 1240.12; nr. 286, d.d. 1262.10.01; nr. 384, d.d. 1282.02.03; nr. 501, d.d. 1293.11.12. Een schijnbare tegenstrijdigheid in de oorkonde van 1216 (Camps, Oorkondenboek, nr. 113), waarin een Appolonius zich noemt "ecclesie beati Petri in Orschot canonicus", die "fratribus ecclesie beate Virginis in Poste-le" een cijns overdraagt. Dit hoeft echter niet te wijzen op een bestaande kerk van Sint Petrus, maar betekent in dit geval niets anders dan het kapittel. Deze oorkonde is een ontvangerdictaat, dat ten voordele van de abdij van Postel is opgemaakt door de schrijver der abdij. In de Postelse stukken betitelt de abdij zichzelf steeds met "ecclesia beate Marie (of Virginis) in Postele" zoals ook hier (Camps, Oorkondenboek, nrs. 116, 122, 136, 191 en 286.) daarmee bedoelend de abdij als instituut. Dan ligt het voor de hand, dat de Postelse schrijver het Oirschotse kapittel van Sint Petrus als instituut ook zal aanduiden met "ecclesia beati Petri".
20. Het motief van de bisschoppelijke uitspraak is zeer intrigerend, maar het onderzoek daarnaar valt buiten het bestek van deze studie.
21. Erens, De oorkonden, nr. 8. Frenken, Documenten, blz. 18.
22. Camps, Oorkondenboek, nr. 217. Frenken, Documenten, blz. 46.
23. Frenken, Documenten, blz. 21. Ofschoon er nog veel diepgaande studie nodig is, menen we, dat Frenken hier op de goede weg is.
24. Camps, Oorkondenboek, nr. 230. Frenken, Documenten, blz. 104 en 119.
25. Frenken, Documenten, blz. 105.
26. De latere Brabantse hertogen hebben duidelijk misbruik gemaakt van het instituut van het dekenaat door zowel in Sint-Oedenrode als Hilvarenbeek hun protégés te benoemen en toe te

- staan, dat deze niet resideerden in afwijking van de oprichtingsbepalingen. In Oirschot is deze politiek door een taai verzet van het kapittel niet gelukt.
27. Dit blijkt uit de oorkonde d.d 1250.10.29. Camps, Oorkondenboek, nr. 240. Frenken, Documenten, blz. 104 en 120.
 28. Camps, Oorkondenboek, nr. 247. Frenken, Documenten, blz. 105 en 120. De datering van Frenken is onjuist, omdat het bisdom Luik in die tijd Paasstijl gebruikte.
 29. Camps, Oorkondenboek, nr. 392. Frenken, Documenten, blz. 207.
 30. Camps, Oorkondenboek, nr. 396. Frenken, Documenten, blz. 208.
 31. Klaversma, 'De heren van Vught en Oirschot' in Campinia, jrg. 8 (1978), blz. 105.
 32. Camps, Oorkondenboek, nr. 440. Frenken, Documenten, blz. 208.
 33. Dit is duidelijke afwijking van de eerder door mij verwoorde mening in J. Lijten, Onderzoek, blz. 12. De zaak was toen nog niet zo minutieus onderzocht.
 34. Camps, Oorkondenboek, nr. 501. Frenken, Documenten, blz. 247.
 35. Camps, Oorkondenboek, nr. 217. Frenken, Documenten, blz. 46.
 36. Camps, Oorkondenboek, nr. 258. Frenken, Documenten, blz. 47.
 37. Camps, Oorkondenboek, nr. 324. Frenken, Documenten, blz. 49.
 38. Camps, Oorkondenboek, nr. 247. Frenken, Documenten, blz. 120.
 39. Camps, Oorkondenboek, nr. 246. Frenken, Documenten, blz. 121.
 40. Camps, Oorkondenboek, nr. 262. Frenken, Documenten, blz. 122.
 41. J.A. Coppens, Nieuwe beschrijving van het bisdom 's-Hertogenbosch, deel IV, 's-Hertogenbosch 1844, blz. 150. Zie ook Schutjes, Geschiedenis, V, blz. 364.
 42. Camps, Oorkondenboek, nr. 621. Erens, De oorkonden, nr. 338.
 43. Camps, Oorkondenboek, nr. 502. Frenken, Documenten, blz. 248.
 44. Camps, Oorkondenboek, nr. 570. Frenken, Documenten, blz. 248.
 45. Camps, Oorkondenboek, nr. 810. Frenken, Documenten, blz. 51.
 46. Camps, Oorkondenboek, nr. 716. Frenken, Documenten, blz. 123.
 47. Camps, Oorkondenboek, nr. 779 en 782. Frenken, Documenten, blz. 123.
 48. Rijksarchief in Noord-Brabant, Archief kapittel Oirschot, I 166, nr. 8.
 49. Frenken, Documenten, blz. 59.
 50. Frenken, Documenten, blz. 60.
 51. R.A.N.B., A.K.O., I 166, nr. 12. Vrgl. Frenken, Documenten, blz. 177 e.v.
 52. Frenken, Documenten, blz. 259.
 53. Zie hiervoor: J. Lijten, 'Een parochie in wording. Best 1437 - 1553' in De come geopend, blz. 34 - 59, met name blz. 39 - 41, waarvan het volgende een samenvatting is.
 54. Frenken, Documenten, blz. 193.
 55. Frenken, Documenten, blz. 252.
 56. Register van Dooren - van Baar, blz. 257 e.v.
 1. Het register van Dooren - van Baar is allerwaarschijnlijkst van de hand van secretaris Aert Sgraets (overl. 1601). Hierin zijn tegen het einde van de zestiende eeuw vele documenten afgeschreven, die belangrijk waren voor het kapittel of het corpus van Oirschot, voor het kwartier Kempenland of de Meierij van 's-Hertogenbosch. Aert Sgraets was aanvankelijk kapittelnotaris, werd secretaris van Oirschot en tevens, zoals toen gebruikelijk was, griffier van Kempenland en secretaris van de vergadering der vier kwartieren van de Meierij. Het register kwam via jarenlange omzwervingen bij de families van Dooren en van Baar terecht op de R.K. pastorie te Oirschot, waar het nog berust. Ook: J. Lijten, 'De Oirschotse kapittelstatuten van 1446?' in Campinia, jrg. 10 (1980), blz. 40 e.v.
 57. Frenken, Documenten, blz. 54 e.v.
 58. Naast het door Frenken zogenoemde 'registertje' vond hij in het archief van het bisdom 's-Hertogenbosch een notarieel gewaarmerkte copie, waarin kapittel 8 ontbreekt. Frenken, Documenten, blz. 247 e.v.
 59. Frenken, Documenten, blz. 48 e.v.v.; 121 e.v.

60. Bij een geschil in 1572 over een bijdrage door het kapittel aan het nieuw opgerichte seminarie van het bisdom 's-Hertogenbosch werd naar voren gebracht, dat de opleiding van de plaatselijke Latijnse school niet toereikend was voor een priester, waarop het kapittel antwoordde, dat uit hun school toch goede priesters waren voortgekomen, zonder dat zij hun studie elders hadden voortgezet. Frenken, Documenten, blz. 175.
61. Frenken, Documenten, blz. 123.
62. Frenken, Documenten, blz. 53.
63. Frenken, Documenten, blz. 249.
64. Frenken, Documenten, blz. 198.
65. Frenken, Documenten, blz. 250.
66. Frenken, Documenten, blz. 59.
67. De tekst, waarover Frenken beschikte, was op dit punt corrupt. Voor het winterkapittel kwam hij tot een goede datering, maar voor het zomerkapittel ging hij de mist in en dateerde dit op 23 juni. Frenken, Documenten, blz. 193 en 250. Zijn tekst determineerde de datum van het winterkapittel: "... ultra videlicet Andreae et proxime die, nisi dominica dies fuerit, sequente". De juiste tekst, gebaseerd op het R.v.D.v.B., blz. 254 is: "... altera videlicet Andreae et proxima die, nisi dominica dies fuerit, sequente". Het kapittel duurde dus twee dagen 1 en 2 december - er moest veel geregeld worden - maar als er op die dagen een zondag viel, werd het verplaatst naar de volgende dag(en). Voor het zomerkapittel luidde zijn tekst: "... (post beati Servatii festum) in quo qualicumque die contigerit". Het tussen haakjes geplaatste gedeelte vond hij in de ook corrupte tekst van de statuten van 1472. De juiste tekst is: "... videlicet in crastino post beati Servatii festum, in quo qualicumque die evenrit". Dit kapittel ging dus altijd door op 14 mei, ook als die dag een zondag was. Er was dan niet zo veel te regelen.
68. Frenken, Documenten, blz. 124.
69. Frenken, Documenten, blz. 255.
70. Frenken, Documenten, blz. 269.
71. Frenken, Documenten, blz. 252.
72. J. Lijten, Best 1437 - 1553, blz. 45.
2. idem, 'Deken van Oirschot overvalt kerk van Best' in Campinia, jrg. 11 (1981), blz. 33-42.
73. Lourdaux, Inleiding, blz. 175.
74. Lourdaux, Inleiding, blz. 152.
75. Lourdaux, Inleiding, blz. 153 e.v.
76. J.F.A.M. v. Waesberghe, De Akense regels voor canonici en canonicæ uit 816, een antwoord aan Hildebrand-Gregorius VII en zijn geestverwanten, Assen 1967.
77. Lourdaux, Inleiding, blz. 154.
78. Frenken, Documenten, blz. 47.
79. Frenken, Documenten, blz. 122.
80. v. Waesberghe, De Akense regels, blz. 79 - 85.
81. Frenken, Documenten, blz. 265.
82. J.M.B. Tagage, De ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht, Assen 1984.